

SZEMLE — ISMERTETÉSEK

Gerhard Ganschow 60 éves

Gerhard Ganschow, a Müncheneri Egyetem Finnugor Tanszékének (Finnisch-Ugrisches Seminar) a vezetője 1983. december 5-én töltötte be 60. évét. — Gerhard Ganschow 1923. december 5-én született Berlinben. Népiskolai és középiskolai tanulmányait is ott végezte. Ganschow azok közé a fiatalok közé tartozott, akiket a háború az iskola padjaiból ragadott magához: 1942-ben katonának hívták be. A háború utolsó évében Budapesten megsebesült és ugyanott kórházba került. A háború befejeztével tért haza Berlinbe. 1948-ban beiratkozott a berlini Humboldt-Egyetemre, ahol germanisztikát, finnugrisztikát és filozófiát tanult. Egyetemi tanulmányait 1952-ben fejezte be. A háború idején Magyarországhoz fűződő kényszerű kapcsolatának része volt abban, hogy egyik szakjával a finnugrisztikát választotta. Az viszont, hogy ez lett főszakjává és későbbi élethivatásává, tanárának, Wolfgang Steinitz professzornak a hatásával magyarázható. Steinitznek fő kutatási területe az obi-ugor nyelvek, s azon belül az osztják nyelv volt. Az is Steinitz tudományos varázsának köszönhető, hogy Ganschow is az osztjákat választotta kutatási területéül. Doktori értekezéseit is az osztják nyelvből választotta: *Die Verbalbildung im Ostjakischen* (1965-ben jelent meg az Ural-Altäische Bibliothek sorozat XIII. köteteként). 1956-ban avatták doktorrá. 1956-tól 1961-ig W. Steinitz tanársegédje volt a Berlini Német Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében. 1961-ben Hamburgba költözött s az ottani Finnugor Szeminárium asszisztense lett. 1965-ben a Münchenben újonnan létesített Finnugor Szeminárium tanárává nevezték ki: előbb rendkívüli egyetemi tanári, majd 1970-től kezdődően rendes egyetemi tanári minőségben.

Első tudományos munkája, doktori értekezése az alaktan körébe tartozik: az osztják igeeképzést tárgyalja. Ehhez kapcsolódnak későbbi alaktani és tótani tanulmányai. Az első finnugor kongresszuson (1960-ban) elhangzott előadásának a témája az osztják szóképzés egy részterületét taglalja: *Affektiv-deskriptive Wortbildungssuffixe im Ostjakischen* (CIFU 1: 188—192). Tótani vizsgálódását kiterjeszti az ugor s általában a finnugor nyelvek területére is. Idetartoznak a második, harmadik, negyedik és az ötödik finnugor kongresszuson tartott előadásai: *Zur Geschichte der Nominalstämme in den ugrischen Sprachen* (CIFU 2/1: 134—145); *Zur Geschichte der finnisch-ugrischen Nominalstämme* (CIFU 3/1: 72—77, l. még SFU 7: 239—250); *Aszendenztheoretische Untersuchungen ugrischer Nominalstrukturen* (CIFU 4/3: 55—63); *Historische Identitäten in der Wortstruktur finnisch-ugrischer Sprachen* (CIFU 5/3: 47—55). Ebbe a témakörbe vág még a következő dolgozata is: *A zürjén j- tövek történetének kérdései* (NyK 81: 57—69); ugyanez a címke németül a Raun-Emlékkönyvben (*Studies in Finno-Ugric Linguistics. In Honor of Alo Raun. Bloomington 1977*) is megjelent: *Zur Frage der Geschichte der syrjänischen j-Stämme* (67—84). Tótani tanulmányaiban Ganschow úgy vélekedik, hogy az ugor, sőt a finnugor alapnyelvben magánhangzós és mássalhangzós tövek voltak. Azon töltípusok, amelyek a zürjénben *j*-re vagy *k*-ra, az obiugor nyelvekben pedig *h*-re végződnek, s amelyeknek a finnben *-a/ä*, *-e*, *-vi* és *-u/-y* szóvég felel meg, történetileg az ősi **-ay ~ *-äy* képző folytatói. Ganschow Steinitzhez hasonlóan az obiugor nyelvekből indul ki; vizsgálati módszere szűken aszcendens, a finnugor nyelvekre és az alapnyelvre levont következtetéseit az obi-ugor nyelvek tényeire alapozza, s ily módon felfogása lényegesen eltér a finnugor nyelvészetben ma általánosan elfogadott vélekedéstől.

Ganschow kutatásának másik területe az obiugor nyelvek hangtörténete. Vizsgálati módszerében itt is szorosan mestere, Steinitz nyomdokain halad. Ebbe a témakörbe tartozó főbb dolgozatai: *Zur Frage des reduzierten Auslautvokals im Ostostjakischen* (UAJb. 34: 4—7); *Geschichte der hinteren reduzierten Vokale des Obugrischen* (ALH 23: 59—67); *Zur Vokalgeschichte des Obugrischen* (FUF 40: 12—19); *Zeugnisse obugrischer vorderer Labialvokale im Wogulischen* (ÉFOu. 10: 121—128); *Das palatale Trigon in der*

obugrischen Vokalgeschichte (ÉFOu. 13: 143–157); Aszendenztheorie der wogulischen Dialekte dargestellt am Vokalismus der ersten Silbe (Lakó-Emlékkönyv 59–77); Zu den Fragen der Geschichte des obugrischen Vokalismus (UAJb. Neue Folge 3: 186–202).

Ganschow mondattani érdeklődéséről tanúskodnak osztják mondattani dolgozatai. Ezekben speciális osztják szintaktikai problémákon túlmenően mondatelméleti kérdéseket is tárgyal. Egyebek közt az alábbiak tartoznak ide: Die kopulativen Verbindungen in den von W. Steinitz aufgezeichneten Prosatexten des Šerkal-Ostjakischen (Steinitz-Festschr. 1965, 119–127); Wege zur Strukturbeschreibung des einfachen Satzes im Ostjakischen (in: Symposion über Syntax der uralischen Sprachen... 65–76); Az osztják tárgyias igeragozás használatának kérdéséhez (NyK 74: 183–185); Die temporalen Satzmorpheme des Šerkal-Ostjakischen (JSFOu. 72: 65–71); Die kausalen und finalen Satzmorpheme des Šerkal-Ostjakischen (ALH 24: 143–146); Adnominale Transformation der bipolaren Verbalsätze im Šerkal-Ostjakischen (Schlachter-Festschr. 1979, 99–106). Ganschow tudományos munkásságának kétségtelenül legmaradandóbb értékei közé tartoznak mondattani tanulmányai.

Ganschow adja ki a „Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München” című sorozatot, amelynek eddig számos kötete jelent meg.

Hatvanadik születésnapja alkalmából kissé megkésve, de őszinte szívből gratulálunk Gerhard Ganschownak. A magyarországi finnugor nyelvészek nevében további tudományos sikereket és jó egészséget kívánunk neki.

RÉDEI KÁROLY

Válasz Csúcs Sándor két ismertetésére

A Nyelvtudományi Közlemények 81 (1979). kötetében (408–412) Csúcs Sándor ismertetést írt Chrestomathia Syrjaenica (Tankönyvkiadó, Budapest 1978) című könyvről, amely Syrjänsche Chrestomathie. Mit Grammatik und Glossar (Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, Wien 1978) címmel németül is megjelent. Ismertetése az ALH 31 (1981). kötetében (326–331) németül is megjelent. Minthogy a két szöveg tartalmilag teljesen megegyezik, válaszomban csak a magyar nyelvű változat lapszámaira hivatkozom. Tekintettel arra, hogy bírálata néhány olyan kifogást tartalmaz, amellyel nem tudok egyetérteni, sőt akad közöttük olyan is, amelyik téves megállapításai révén – itt elsősorban a zürjén időjelöléssel kapcsolatos fejtegetéseire gondolok – a permi nyelvészetben kevésbé járatos olvasót félrevezetheti, s ily módon a kutatást helytelen irányba terelheti, szükségesnek tartom, hogy néhány észrevételére reflektáljak. Természetesen azokra a bíráló megjegyzéseire, amelyekkel egyetértek, nem térek ki.

Csúcs kifogásolja, hogy a cirill betűs címek és szavak transliterálását nem magyarázom meg, jöllehet átírásom „viszonylag egyszerű és következetes” (408). A cirill betűs címeket és (orosz!) szavakat – itt főleg a bibliográfia orosz nyelvű tételeiről van szó – a szlavisztikában szokásos egyfajta (és a finnugrisztikában is eléggé elterjedt) átírás szerint transliteráltam (l. pl. W. Veenker, Die Frage des finnugrischen Substrats in der russischen Sprache. Bloomington 1967, 271–324; Hajdú, Chrestomathia Samoiedica 1968, 211–236). Annak ellenére, hogy több szlavisztikai transliterálás is forgalomban van, éppen ezen átírás egyszerűségénél és következetességénél fogva nem tartottam fontosnak egy átírási (átbetűzési) táblázat közlését (ezt egyébként az említett szerzők sem tették meg). Hiszen a szlavisztikában (russisztikában) valamelyest is járatos olvasó az átírási szempontokat azonnal felismeri.

A 409. lapon Csúcs egyebek közt ezt írja: „a zürjén nyelvjárások rendszeres felsorolásával és rövid jellemzésével azonban adós marad.” Úgy vélem, a nyelvjárások hangtani, alaktani és szóképzési különbségeinek a bemutatása után (37–42. l.) felesleges ismétlésekbe való boosátkozás lett volna a nyelvjárások felsorolása és jellemzése. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a zürjén nyelvjárások az általam tárgyalt vonásokon túl alig térnek el egymástól. Vajon nem nagy követemény egy irodalmi nyelven alapuló kresztomatia adott terjedelmi kereteibe még részletekbe menő dialektológiai leírások is adni?

Bizonyos fokú magabiztosságra vall a zürjén nyelvvel való élményszerű kapcsolat – mondjuk: alapos gyakorlati nyelvismeret – nélkül teljes határozottsággal azt állítani, hogy a *c*, *f*, *χ* hangok a (*m a i*) zürjénben nem volnának fonémák (409). Hogy ezek mennyiben tekinthetők meghonosodott fonémáknak *s* mennyiben nem, nehezen eldönthető kérdés. Ilyen hangokat tartalmazó szavak ma szép számmal vannak a zürjén-

ben, melyeket az értelmiség tagjai és más oroszul jól beszélő egyének zürjén beszédjükben nap mint nap használnak. Talán helyesebb lett volna könyvem 45. lapján úgy fogalmaznom, hogy a *c*, *f*, *χ* a zürjén nyelvben ma még nem tekinthetők teljes értékű — minden anyanyelvi beszélő beszédjében meghonosodott — fonémáknak.

Csúccsal ellentétben változatlanul úgy vélekedem, hogy az inessivus és az illativus birtokos személyjeles alakjai¹ (-*am*, -*ad*, -*as*) leíró szempontból szételemezhetetlen egységet képező, ún. komplex morfémák, annak ellenére, hogy bennük az -*m*, -*d*, -*s* egyértelműen a birtokos személyének a kitevői. Az *a* alternáns az abszolút ragozásban az inessivusi -*in* és az illativusi -*ę* ragnak felel meg, de ez az azonosítás egy deskriptív grammatikában nem lehetséges: az -*in/ę* és az *a* között ugyanis a beszélő és a morfológiai elemezhetőség számára semmi kapcsolat nincs. Az persze más kérdés, hogy a birtokos személyjelek előtt levő *a* történetileg a lativus-illativus -*ę* ~ -*a* (<^{*}*k*) ragjával azonos.

Bírálom kifogásolja (410. l.), hogy az esetek (pl. Cons., Appr., Pros., Egr. stb.) latin nevét nem magyarázom meg, jöllehet ez más kresztomátiákban sem szokásos (l. pl. Hajdú szamojéd, E. Itkonen lapp, Paasonen mordvin, Uotila zürjén, Wichmann cseremis és votják kresztomátiáját). Bízom abban, hogy a zürjén nyelvet oktató tanár ezt megteszi, vagy a zürjént önállóan tanulmányozó egyetemi hallgató — ha esetleg jobbabb tanulmányából nem ismerné valamennyi szakkifejezést — egy terminológiai szótárban ezeknek utána tud nézni. Persze igaz az, hogy a latin nyelv középkorai oktatásának a hiányát egyre jobban érezzük.

Könyvem 71. lapján ezt írom: „Az egyes szám 1. és 2. személyű gen., gen.-abl. alakok közül a gen.-abl. (*men-šj-m*, *ten-šj-d*) leíró, a gen. és a dat. (*men-a-m*, *men-i-m*, *ten-a-d*, *ten-i-d*) pedig történeti szempontból névmástó + Cx + Px elemekre tagolódnak”. Csúcs számára ez a megkülönböztetés nem világos. Nos, a gen.-abl. *šj* ragja alaktanilag nem, legfeljebb funkciójában tartozhatna az abl. -*lš* ragjához. A *men-šj-m* stb. alakban levő *šj* elemet az elativus -*šj/-šj-* (*karšj* 'városból', *karšym* 'városomból') allomorfiájának tekintem. A némileg eltérő funkció (elativus ~ ablativus) nem akadály, hiszen névmási határozószókból és névutókból az elativusragnak ablativusi jelentése is van (*taš*, *tašš* 'innen', *dinšj* '-tól/-től'). Tehát a *men-šj-m* stb. leíró szempontból szegmentálható. A *men-a-m*, *men-i-m* a, illetőleg *i* eleme nem lehet a gen. -*len*, illetőleg a dat. -*lš* allomorfiája, miként Csúcs gondolja. Ezzel kapcsolatban — igaz — ezt írja: „Talán jobb lenne, ha az ilyen alakokat (legalábbis leíró szempontból) egyáltalán nem szegmentálná” (410. l.). Ezt nem is tettem! Azt írom ui., hogy ezek az alakok történeti szempontból tagolódnak névmástó + Cx + Px elemekre. Az *a* ~ *i* történetileg a lativus-illativus *ę* ~ *a* ragjával lehet azonos: *karę* 'városba', *karam* 'városomba'. Az is a nyelvtörténetre tartozik, hogy miért kapott a *menam*-beli *a* nyilván az inessivusi -*am* (-*ad*, -*as*) komplexragok hatására genitivusi, a *menim*-beli *i* pedig a dat. -*lš* hatására dativusi funkciót.

Recenzensem nem tartja indokoltnak a jelen és jövő idő elkülönítését (410—411. l.). Érveit nem tudom elfogadni:

1. A zürjén nyelvtanok a jelen és jövő időt — legalábbis a 3. személyben — kivétel nélkül megkülönböztetik egymástól, l. pl. Bubrich, Grammatika literaturnogo komi jazyka. Leningrád 1949. 119. l.; Sovremennyy komi jazyk. Sziktivkar 1955. 213—214; V. I. Lytkin—D. A. Timušev, Kratkij očerk grammatiki komi jazyka, in: Komi-russkij slovar. Moszkva 1961. 887, 890. l.

2. Ha jelen és jövő időt a múlt idővel együtt szemléljük, akkor azt látjuk, hogy az időjel mind a három időben egy-egy invariáns magánhangzóelemből áll: a jelen idő jele egyes és többes szám 1. és 2. személyben *a*, egyes és többes szám 3. személyben *ę*, a jövő idő jele *a*, a múlt idő jele pedig *i*.

3. A 80. lapon azt írom, hogy a jelen időben az egyes szám 1. és 3. személyének a ragja \emptyset morféma, vagyis az időt és a személyt az -*a*, illetőleg az -*ę* komplex morféma jelöli. De ugyanez a helyzet a praeteritumban is: az 1. és 3. személy több nyelvjárásban egybeesett: *muni* 'mentem' ~ 'ment'. A 3. személyű *munis* 'ment' köznyelvi és irodalmi nyelvi forma, de megvan több nyelvjárásban is. A jelen idő konstans eleme (*a*, *ę*) tehát nem tekinthető szemlélyragnak. Ez egyértelműen kivüláglik akkor, ha a zürjén jelen időt más nyelvek (pl. a magyar és a finn) jelen idejű alakjaival vetjük egybe, amely nyelvekben a személyragok előtt rendkívül változatos végmagánhangzók, illetőleg kötőhangzó szerepelnek: pl. m. *adok*, *nézek*, *ütök*, finn *annan*, *menen*, *opin*, *katson*, *saavun* stb.

¹ Csúcs „birtokos személyrag” terminust használ a nyelvészetileg exaktabb „birtokos személyjel” helyett. Jó volna szakítani már ezzel a még mindig fel-felbukkanó helytelen szakkifejezéssel, hiszen a zürjén — és persze a magyar — birtokos személyjelek nem ragok (utánuk ugyanis esetragok következhetnek).

4. Igaz, hogy a zürjén jelen és jövő történetileg a jelen idővel azonos — az 1. és 2. személyben a két idő alakilag ma is egybeesik —, de a normalizált köz- és irodalmi nyelvben, továbbá számos nyelvjárásban a jelen és jövő idő (a 3. személyben) határozatlan elkülönül egymástól. Megjegyzem, hogy más nyelvekben is előfordul, hogy bizonyos időalakok formailag egybeesnek. Pl.: finn *oppin* 'tanulok' ~ 'tanultam' (de: *oppi* 'tanul' ~ *oppi* 'tanult'), *sallin* 'engedek' ~ 'engedtem' (de: *sallii* 'enged' ~ *salli* 'engedett'); angol *I hit* 'ütök' ~ 'ütöttem', *I put* 'teszek, helyezek' ~ 'tettem, helyeztem'. Csúcs alaposan félreértette Lytkin általa idézett cikkét: „Lehet, hogy az irodalmi nyelvben a két idő megkülönböztetése következetes [úgy látszik, mégiscsak kételkedik a többnyire zürjén származású nyelvtanírók megállapításaiban is], de nem mondható el ez a nyelvjárásokról. Az Ud. nyelvjárással kapcsolatban ezt Lytkin is megerősíti (NyK 71 : 1969).” Lytkin tanulmányában azt írja, hogy az igék jelen idejű 3. személye csak az Ud. nyelvjárásban kétféle: *-e* és *-as*; a többi nyelvjárásban az *-e* jelen, az *-as* jövő időt jelent. Erdemes ezzel kapcsolatban szószerint idéznünk, hogy mit mond Lytkin az immár 100 éve kísértő és Csúcsnál is gyökeret eresztett félreértésről: „Wiedemanntól [1884] kezdve több nyelvész azt tartja, hogy a jelen idő harmadik személyének két ragja van (*-e*, *-as*) és hogy az utóbbi (*-as*) a differenciálatlan jelen-jövő idejű alak (l. pl. Uotila, Syrjänische Chrestomathie 54). Ez a felfogás azonban téves. Minden mai komi nyelvjárásban — kivéve az udorait — a jelen időnek *e* (*e*), a jövő időnek pedig *-as* a ragja. A tévedés oka az, hogy a jövő idejű komi igék gyakran múlt idő kifejezésére szolgálnak, például: *munas, munas da kerka voas* 'ment, ment és a ház közeledett', szó szerint: 'menni, menni fog és a ház fog közeledni'. Ezt az alakot „elbeszélő jövő” időnek nevezzük (будущее повествовательное). Hasonló használati mód más nyelvekben is előfordul, pl. orosz: *придет к нему, сядет и молчит* 'jött, leült és hallgatott', szó szerint: 'el fog jönni, le fog ülni és hallgat'” (NyK 71 : 96). A mondottak értelmében kresztomátiám 105. lapján előforduló és Csúcs által idézett példában (*more dore sija leččas lijszini, ukajasse lije* 'lemez a tengerhez vadászni, vadkacsákat ló') példamondatban a *leččas* jövő idő tkp. a múlt idő kifejezésére szolgál. A magyarban azért fordíthattam jelen idővel, mivel átképzéses előadásban a jelen idő múltat is jelölhet.

5. Az a tény, hogy a mai nyelvben is vannak példák arra, hogy a kétféle rag nem differenciálódik (pl. jövő idő: *log, loas* 'lesz', jelen idő: *kolę* 'kell', *kovmas* 'szükséges, kell'), csak annyit bizonyít, hogy a jövő idő valóban a jelenből fejlődött. A személyes névmási eredetű *-s* személyrag először feltehetőleg a befejezett cselekvést jelentő igékben jelent meg (vö. Szerebrennyikov: NyK 58 (1956) : 193–196).²

Bírálom némelykor olyan kívánalmakkal áll elő (az informátorok adatainak, életkorának megadása, irodalmi személyének esetében az írók születési és (halálzási) éve, az irodalmi művek keletkezési éve), amelyek — nézetem szerint — egy kresztomátia kereteibe sehogyan sem illenek bele (411. l.). Ezek közé tartozik az az óhaja is, hogy „közzölhetett volna a szerző néhány lapnyi, egyszerű, hétköznapi formulákat, beszélgetéseket tartalmazó szöveget” (411. l.). Ennek didaktikai hasznosságát nem tagadom, a gyakorlati megvalósítás azonban — ezt nyilván Csúcs is tudja — nem könnyű, mivel csak kompetens anyanyelvi informátor közreműködésével lehetséges. Nem véletlen, hogy a fentebb említett kresztomátiák szerzői sem közölnek társalgási szövegeket.

Az Acta Linguistica 31 (1981). kötetében Csúcs Sándor ismerteti Zyrian Folklore Texts (Akadémiai Kiadó, Budapest 1978) című, zömmel 1964-ben gyűjtött zürjén szövegkiadványomat (331–334). Munkám elmélyült tanulmányozásáért, alapos szakismeretről és lényeglátásról tanúszkodó ismertetéséért köszönetet mondok. Itt-ott azonban bizonyos — elsősorban hangtani — részletkérdéseket félreértett, illetőleg helytelenül értelmez. Ezekre szeretnék a következőkben válaszolni.

A 332. lapon a szerző kifogásolja a *družka, molodka* szavak írásmódját, mondván, hogy a zöngesség szerinti hasonulásnak ezekben is be kellett volna következnie. Nos, a hasonult *družka, molotka* ejtés valóban lehetséges, de az adott esetekben a két informátor nem így ejtette e szavakat. „Chrestomathia Syrjaenica” című könyvemben az 57–58.

² Mint ismeretes, a votjákban a jelen és jövő idő paradigmája minden személyben elkülönül egymástól. A jövő idő kifejlődése a permi nyelvekben valószínűleg areális tényezővel függ össze. A Volga-Káma vidék török nyelvei (csuvas, tatár, baskír) a jelen és jövő időt szintén megkülönböztetik egymástól (l. Языки народов СССР. II. Тюркские языки. Москва 1966. 53, 146, 182).

lapon tárgyalom egyebek közt a zöngesség szerinti hasonulást. Ez azonban nyilván fonetikai realizációs lehetőség, amely – saját megfigyelésem és mások megfigyelése szerint is – nem mindig következik be kötelező érvénnyel. Valamennyi zürjén szövegkiadványban és szótárban bőven van példa arra – sőt ez a többség –, hogy a zöngesség szerinti asszimiláció nem megy végbe. Ez egyébként a zürjén nyelv egyik jellemző fonetikai sajátossága. Lássunk néhány kapusból kiragadott esetet erre a jelenségre a Wichmann – Uotila-féle zürjén szótárból: I Ud. *jagsa* 'Waldgeist', V *jeztem* 'menschenleer', Ud. *jižtinis*, P *jižtini* 'eindringen', *kužta* 'Länge', V S stb. *mužtedni* 'müde, matt machen', V S Lu. *ružtini* 'ächzen, stöhnen', S *tebsini* '(ein Kind) wickeln, einwindeln, V S Ud. I *tedsa* 'bekannt' (egyes nyelvjárásokban persze hasonult formák is vannak). Mit keres az *l* a Csúcs által idézett zárójeles *poztel*, *pozsel* *kiz-kal* alakokban? Sajtóhibáról vagy egyéb félreértésről van szó? Ezek helyesen: *pozte*, *pozse*, *kiz-ke*.

Könyvem 473. lapján ezt írom: „The phonemes *ε* and *ɨ* have the reduced allophones *â* and *î* in absolute final positions . . .”. Csúcs megállapítja, hogy ezek a redukált allofónok a déli permjék disztinktív jegyei közé tartoznak, tehát jelölésük a szövegben mindenképpen indokolt lett volna. Nem tudom, mire alapozza bírálóm ezt a határozott megállapítást. Saját megfigyelésem szerint – ezt mások feljegyzései is igazolják – a déli permjék szóvégi *â*, *î* gyors beszédben (ritkán!) előforduló allofón.³ Tehát elegendőnek tartottam, ha erről a fakultatív *ε* ~ *â* és *ɨ* ~ *î* váltakozásról csupán a nyelvjárást bemutató fejezetben szólok, de a szövegekben az ingadozást nem jelölöm. Egyébként az *ε*, *ɨ* fonémáknak abszolút szóvégi helyzetben az északi permjékben is vannak *â*, *î* allofónjai (410. l.), erről azonban Csúcs ismertetésében – úgy látszik – elfeledkezett megemlékezni.

Olykor recenzensem mintha nem akarna hinni a szemének. A FV *lutše* 'better' alakkal kapcsolatban így nyilatkozik: „Es sei noch erwähnt, daß die Form (270) VU *lutše* etwas überraschend wirkt, wenn man an die Form *lučšę* der Literatursprache und an das russische Vorbild *лучше* denkt.” Először is a *lučšę* jövevényyszó a zürjén irodalmi nyelvnek (l. KRSzl.) eléggé periférikus szava; 'jobb' jelentésben inkább az eredeti *buržik* szó használatos. Másodszor a nyelvjárásokban Szkr. KSz. *lučše*, FSz. FV *lučše* alakok is előfordulnak (l. SzrSzlK). Az általam feljegyzett dalban – bármilyen különös is Csúcs számára a FV *lučše*, szó *tš* hangkapcsolattal jelentkezik. Az énekelt szövegben nem ritka jelenség, hogy az affrikáta mintegy kettéválk, s az elemek közé nemegyszer ún. töltőhang iktatódik be. Ugyanebben a dalban még ilyen formák is vannak: *sit-i-čči* < *sičči* 'oda', *kuščem* < *kučem* 'melyik, milyen'. Úgy látszik, bírálóm ezeket nem vette észre. Ehhez valamelyest hasonló jelenség a *d* ~ *jd*, *t* ~ *jt* változás, illetőleg nyelvjárásközi váltakozás (l. ChrestSyrj. 39).

Nem tudom elfogadni azt az óhaját (332–333. l.), hogy meg kellett volna magyaráznom a zürjén nyelvben kevésbé járatos olvasó számára az *ε*, *ɨ*, *ʃ* stb. betűk hangértékét. Ez finnugor szövegkiadványokban általában nem szokásos, s bavalom egy ilyen eljárás kissé iskolásan hatna. Könyvem előszavában (10. l.) az általam alkalmazott hangjelölésről ezt írom: „I have used the method of phonematic notation, although in certain cases I have also indicated the allophones to ensure that the phonetic characteristics featured in the given dialect should not be blurred”. Sapienti sat! A nyelvész olvasótól joggal elvárható, hogy zürjén (vagy bármilyen nyelvű) szövegek tanulmányozása előtt az illető nyelv hangjelölésével igyekszik tisztába jönni. Akiket pedig a szövegek más (pl. folklorisztikai) célból érdekelnek, azok számára a hangjelölés minden fortélyának tanulmányozása és ismerete esetleg, nem feltétlenül szükséges.

A Wytschegda, Wim. (333) a német helyesírás szerint így helytelen. Helyesen: Wytschegda, Wym.

Csúcs Sándor két ismertetésére adott válaszzal nem volt más célom, mint a tárgyilagos igazságkeresés, s ez nem jelenti a saját igazságom keresését. A két recenzióban több helyes észrevétel, helyreigazítás szerepel, ezekre felesleges lett volna kitérnem. Válaszomban tehát csak a bírálatok – szerintem – téves megállapításaival foglalkoztam.

RÉDEI KÁROLY

³ Megjegyzem, hogy a komi-permjék születésű R. M. Batalova permjék nyelvjárási monográfiájában (Кomi-пермяцкая диалектология. Москва 1975) az *ε* és *ɨ* fonémák *â* és *î* allofónjairól egyáltalán nem tesz említést.